

Špačková, Stanislava

Faktory ovlivňující převod vlastního jména (VJ): typ a funkce VJ, žánr textu, původ VJ

In: Špačková, Stanislava. *Rusko-česká ekvivalence propriálního lexika : vlastní jména v překladu*. Vydání první Brno: Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2017, pp. 20-27

ISBN 978-80-210-8687-6; ISBN 978-80-210-8688-3 (online : pdf)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/137136>

Access Date: 08. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

3 FAKTORY OVLIVŇUJÍCÍ PŘEVOD VLASTNÍHO JMÉNA (VJ): TYP A FUNKCE VJ, ŽÁNŘ TEXTU, PŮVOD VJ

V. Straková píše, že „při řešení jazykové podoby pojmenování osob (ale i míst) v překladu je třeba brát v úvahu především tyto okolnosti: 1. grafické systémy daných jazyků, 2. stupeň frekvence jména a stupeň jeho ‚domestikace‘, osvojení, 3. dobové zvyklosti“ (Straková 1994: 174). Okolnost číslo jedna je v našem případě dána – při převodu z češtiny do ruštiny a naopak se musíme potýkat s převodem mezi latinkou a cyrilicí, což samo o sobě vyvolává určité problémy. Kromě samotného rozdílu v grafických systémech by však bylo vhodné bod jedna rozšířit o vliv příbuznosti jazyků na způsob převodu. Způsob převodu totiž ovlivní také fakt, zda v cílovém jazyce existuje či neexistuje formálně podobná lexikální jednotka (viz níže kapitola 3.2).

Body dva a tři, tedy stupeň zdomácnění a frekvence jména, stejně jako dobové zvyklosti, přímo ovlivňují výběr metody převodu, čemuž se věnuje pátá kapitola této práce.

Straková však opomíjí to, že na podobu přeneseného onyma má vliv také typ a původ vlastního jména, charakter textu, ve kterém se jméno nachází, a funkce, kterou v textu jméno zastává. Aby tedy mohl být vytvořen přehledný soupis onymických transformací (metod mezijazykového převodu vlastních jmen), je nejprve nutné tyto kategorie stanovit právě s ohledem na popsané faktory, které mají na volbu metody převodu vliv.

Níže uvedená kategorizace VJ je syntéza několika existujících onomastických systémů doplněná o vlastní kategorie, které v existujících klasifikacích zahrnuty nebyly, pro účely této práce a potažmo pro účely převodu VJ mezi češtinou a ruštinou jsou však nezbytné. Kategorizace z velké části (včetně onomastické terminologie) vychází z publikace *Úvod do obecné onomastiky* (Šrámek 1999), zčásti také z ruské publikace *Slovar' russoj onomastičeskoj terminologii* (Podolskaja 1978), dále

pak z prací M. Dokulila, M. Knappové, M. Majtána a M. Imrichové, A. V. Superanské, V. Šmilauera (viz bibliografie). Některá vlastní jména mohou být na pomezí několika tříd, proto se jednotlivé kategorie mohou prolínat. Kromě toho někteří lingvisté (například A. V. Superanskaja či A. A. Reformatskij) kategorie vlastních jmen nepojímají tak široce. A. V. Superanskaja nepovažuje za vlastní jména následující kategorie: etnonyma, skupinová antroponyma, obyvatelská jména, tzv. nomena (obecná označení entit zkoumaných různými vědními obory, například názvosloví rostlin a živočichů) a pragmatonyma (Superanskaja 1973: 205–213). Pro potřeby této práce, jejíž zaměření není čistě onomastické, nýbrž translátologicko-onomastické, bude však účelnější přiklonit se k pojetí širšímu, aby bylo možné navrhnout varianty převodu pro co nejvyšší počet problematických pojmenovacích jednotek.

Ne všechny kategorie jsou terminologicky pojmenovány. Tam, kde se termín pro danou kategorii nepodařilo dohledat nebo neexistuje, je kategorie ponechána bez názvu a označena pouze popisem. V druhé části této práce jsou vymezené třídy proprií analyzovány a k většině z nich je navržena nejvhodnější metoda převodu do nového jazykového prostředí.

3.1 Typy vlastních jmen

3.1.1 Chrématonyma

Jsou „vlastní jména pro propriální objekty materiální i nemateriální povahy, které jsou výsledkem lidské činnosti a které jsou zakotveny nikoli v přírodě, ale v ekonomických (výrobních, obchodních a jiných), politických a kulturních vztazích“ [Šrámek 1999: 165].

3.1.1.1 VJ společenských jevů

- **chrononyma** – vlastní jména časových pojmů (epoch, období, svátků apod., například *Vánoce, Пасха*)
- **akcionyma** – vlastní jména dějinných událostí, akcí (revolucí, bitev, konferencí, například *Pražské povstání, Октябрьская революция*)
- **faleronyma** – vlastní jména společenských ocenění (vyznamenání, medailí, cen, titulů, například *Řád bílého lva, Герой Российской Федерации*)

3.1.1.2 VJ společenských institucí (ergonyma, někdy též institucionyma)

- **VJ vojenských a politických institucí** (*Občanská demokratická strana, Яблоко*)
- **VJ správních, zákonodárných, administrativních institucí** (*Parlament ČR, Госдума*)

3 Faktory ovlivňující převod vlastního jména (VJ): typ a funkce VJ, žánr textu, původ VJ

- **logonyma** – VJ hospodářských, průmyslových, obchodních institucí; VJ firem a podniků, obchodních značek (*Svit, Baťa, Česká národní banka, Газпром*)
- **VJ školských, kulturních, vědeckých, zdravotnických institucí, kroužků** (*Národní divadlo, Masarykova univerzita, Большой театр*)
- **VJ uměleckých skupin** (*Prerafaelité, Čechomor, Мозуная кучка, Кино*)

3.1.1.3 VJ výsledků společenské činnosti

- **dokumentonyma (aktonyma)** – vlastní jména diplomatických aktů a jiných dokumentů, smluv, zákonů (*Všeobecná deklarace lidských práv, Всеобщая декларация прав человека*)
- **ideonyma** – vlastní jména výsledků tvůrčí činnosti: vědeckých, publicistických a uměleckých děl nebo jejich částí (knih, písní, skladeb, básní, výtvarných a filmových děl a podobně, například *Óda na radost, Kytice, Hlava Medusy, Один день Ивана Денисовича, Дама с собачкой*)
- **vlastní jména periodik** – *The Times, iDnes, Русская Газета*
- **pragmatonyma** – vlastní jména výrobního typu (modelu, značky, série výrobků ze všech sfér průmyslové výroby a vypěstovaných plemen, odrůd zemědělské výroby)
 - **jedinečné produkce** (loď, zvon, například *Titanic, zvon Václav, Аврора*);
 - **sériové výroby** (automobil, zubní pasta, čokoláda, cigarety, například *Škoda, Жигули, Алёнка*)
 - **dopravního spoje (pojeronyma)** – *rychlík Avala, поезд Ласточка*

3.1.2 Bionyma

Jsou VJ pro živé (nebo jakoby živé) objekty, které jsou fixovány v sociálních, společenských vztazích.

3.1.2.1 Antroponyma

- **křestní jména, domácí paralely křestních jmen** (*Václav, Вячеслав*)
- **deriváty křestních jmen** (hypokoristika, deminutiva, například *Lenička, Ксюша*)
- **přezdívky, posměšná pojmenování, pseudonymy, fiktonymy, mluvící jména / nomen omen** (*řezník Masorád, Башмачкин*)
- **patronyma** (jména po otci, například *Владимировна, Владимирович*)
- **příjmení** (*Novotná, Кузнецова*)
- **jména monarchů, vládců a svatých** (*sv. Mikuláš, Николай Чудотворец*)

- **nepravá antroponyma** – VJ postav mytologických, pohádkových, alegorických, hraček (*Prométheus, Прометеѳ*)
- **skupinová antroponyma**
 - obyvatelská jména (*Pražan, Jihočech, Švýcar, немец, пражанин*)
 - etnonyma (*Slovan, Čech, Fin, Славянин*)
 - rodinná a rodová jména (*Novákovi, Přemyslovci, Приемысловичи*)

3.1.2.2 Jména bohů, zvířat a rostlin

- **theonyma** (například *Alláh, Diana, Perun, Зевс*)
- **zoonyma** (existující zvířata – *pes Puntla, kráva Stračena, кошка Маишка*; mytologická či pohádková zvířata – *kůň Šemík, Винну-Пух*)
- **fytonyma** (*Semtínská lípa, dub Napoleon, Дуб Пугачёва*)

3.1.3 Geonyma

Jsou druhy onymických objektů, které leží v krajině a jsou kartograficky fixované v mapách.

3.1.3.1 Toponyma

VJ neživých přírodních i člověkem vytvořených objektů (hora, město, ulice), které jsou na povrchu Země fixovány (*Brno, Москва, hora sv. Klimenta, Воробьёвы горы*).

- **Oikonyma (urbanonyma)** – VJ pro osídlené objekty, včetně zpustlých: VJ domů, skupin domů, sídlišť, vsí, městeček, měst (urbanonyma) a jejich (místních) částí, hradů, zámků, mlýnů, továren (*Špilberk, Кремль*)
- **Anoikonyma (jinak též pomístní VJ, mikrotoponyma)** – VJ pro neživé přírodní objekty na Zemi (například řeky) a pro člověkem vytvořené nesídelní objekty (například železnice):
 - **hydronyma** – VJ pro mokřady, bažiny, prameny, zřídla, potoky, řeky, jezera, rybníky, vodní nádrže, moře, oceány, zálivy, kanály, mořské proudy, vodopády, soutoky, příbřežní jména (*Velké Dářko, канал Грибоедова*)
 - **oronyma** – VJ pro vertikální členění zemského povrchu: vyvýšeniny, hůrky, kopce, hory, skály, výčnělky, vrcholy, skalní stěny, srázy, úbočí, sedla, průsmyky, horstva, doliny, strže, sníženiny, jámy, jeskyně, roviny (*Krkonoše, Урал*)
 - **agronyma** – VJ pro ekonomicky využívané plochy: pole, lány, louky, lesy, pastviny, vinice, chmelnice (*viniční trať Dívčí vrch*)

- **hodonyma, dromonyma** – VJ pro komunikační spoje, jako například stezky, polní cesty, cesty se speciálním účelem; VJ pro zařízení spojená s cestami a cestováním, například mosty, lávky, železnice, letiště, přístavy, mola (*Letiště Václava Havla, Шереметьево*)
- **choronyma** – VJ pro části zemského povrchu, které nejsou pojmenovány anoikonymicky: pouště, regiony, světadíly (vzniklé přirozeně); země, státy, sdružení zemí, států, kraje, regiony, gubernie, okresy, jiné administrativní celky a národní parky (vzniklé lidskou činností) (*poušť Gobi, Ленинградская область*)

3.1.3.2 Kosmonyma (astronyma)

- **vlastní jména galaxií, planet, hvězd, hvězdokup** (*Sirius, Циркус*)
- **VJ geonymických objektů na planetách, hvězdách a jiných nebeských tělesech** (*Mons Agens – hora na Měsíci*)
- **VJ umělých kosmických těles** (*Sputnik, Муф, Challenger*)

3.1.3.3 Anemonyma

Jsou VJ přírodních katastrof a větrů, hurikánů, cyklónů apod. (*hurikán Katrina*).

3.2 Původ vlastního jména

Jak bylo řečeno výše, na převod vlastního jména nemá vliv jen to, zda ho přenášíme z prostředí užívajícího stejný nebo různý znakový systém, ale i to, zda jsou či nejsou výchozí a cílový jazyk geneticky blízce příbuzné.

VJ jsou obecně mnohem častěji transkribována nebo transplantována (tzn. přenášena beze změny, viz níže), pokud jde o převod mezi jazyky nepřibuznými, např. z angličtiny do ruštiny (*Long Island – Лонг-Айленд; компания Apple предлагает*). Oproti tomu při převodu mezi ruštinou a češtinou, tedy jazyky slovanskými, je častější tvorba kalků, jde tedy svým způsobem o „překlad“ (*Černý potok – Черный ручей*).

Roli hraje také to, zda při převodu do cílového jazyka existuje formálně podobný ekvivalent, či neexistuje. Například při převodu názvu města *Mariánské Lázně* dáme přednost transkripci (*Марианске-Лазне*), protože vytvořením kalku (**Марианский Курорт, *Марианские Воды*) by se formální podoba příliš vzdálila a bylo by obtížné zpětně rekonstruovat původní výraz. Oproti tomu u vlastních jmen typu *Vlčí jezero, Černý les* můžeme dát přednost kalku (*Волчье озеро, Черный лес*). Více o této problematice viz kapitoly 6, 7, 8.

3.3 Funkce vlastních jmen

Před popisem jednotlivých metod převodu je potřeba také stanovit, jaké funkce mohou vlastní jména v textu zastávat, protože zachování funkce textu je nejdůležitějším měřítkem adekvátnosti překladu. Na základě funkce propria se totiž tvůrce textu rozhoduje, kterému plánu (sémantickému nebo formálnímu) dá při převodu přednost. Funkční pojetí onymického systému se od toho apelativního velmi liší, protože apelativní funkce onym je omezena. M. Knappová dokonce tvrdí, že „funkcí onyma je *pouhá* (zvýrazněno autorkou) nominace“ [Knappová 1992: 212].

Níže uvedený popis funkcí VJ vychází z typologie M. Knappové (Knappová 1992: 211–214) a P. Karlíka a kol. (cit. dle Karlík, Nekula, Pleskalová 2002: 145).

a) Funkce nominační (individualizační, diferenciacní)

Proprium označuje konkrétní jednotlivinu, v daném jazykovém kolektivu ji jednoznačně odlišuje od ostatních jednotlivin. Tato funkce je determinována potřebou společnosti vydělit konkrétní předmět z množiny obecných. Charakteristickým prvkem je to, že jedno a totéž jméno se může přenášet do jiných areálových, dobových, národnostních a dalších podmínek, přičemž je přizpůsobováno (morfologickému, fonologickému, pravopisnému a jinému) systému přijímajícího jazyka (*Labe – Лаба/Эльба*).

b) Funkce asociační (evokační, konotativní)

Odkazuje na objekty identické s obecnými nebo vlastními jmény reálného světa nebo známé z oblasti historie, kultury, zeměpisu atd. (jména odkazují na komplex encyklopedických znalostí, které o jménu existují, a zároveň tím podávají i jistý druh informací, nazývaných někdy pasivní funkcí jména). Často se užívá v umělecké literatuře – srov. jméno *Napoleon* v románu J. Orwella *Farma zvířat*.

c) Funkce klasifikační

Zařazuje objekt do nejrůznějších kategorií. Podoba propria může domácímu publiku pomoci zařadit jméno do konkrétní sociální nebo regionální oblasti či do historického období (v ruštině například oslovování pomocí pouhého patronyma označuje vysoce neformální vztahy nižší sociální vrstvy; v češtině volba jména *Hanýžka* regionálně zařadí osobu na Chodsko; volba jména *Klotylda* zase naznačí, že se jedná o zástupkyni starší generace). Klasifikační funkce také pomáhá pochopit, o jaký typ propria se jedná. Například gramém *-ov* v toponymech *Pavlov*, *Kyjev*, *Archlebov* napoví, že se pravděpodobně jedná o toponyma.

d) Funkce charakterizační (deskriptivní, apelativní)

Jde o jména, která mají charakter tzv. vlastních názvů (*Ústav pro výzkum a využití radioizotopů*, *První investiční banka*) nebo nomen omen (*doktor Zlámal*, *Raskolnikov*, *řezník Masorád*). U těchto jmen neplatí, že propria jsou asémantická, a bývá

důležité zachovat nikoli jejich vnější formu, nýbrž obsah nebo alespoň vnitřní formu.

e) Funkce estetická (funkce emocionální, psychologická, expresivní, reklamní)
Tato funkce je důležitá v reklamě a při tvorbě nových logoným (názvy výrobků, firem apod.). Je zde patrná snaha zaujmout, snaha o inovativnost, snadné zapamatování. Při překladu, u něhož je důležité zdůraznit tuto funkci, se uplatňuje princip libozvučnosti VJ.

f) Funkce právní identifikace

Jméno musí být i v mezinárodní komunikaci přesně identifikovatelné, což vyžaduje přesné dodržení pravidel jeho převodu a co nejvyšší míru zachování jeho formy. Právě tento aspekt není při převodu proprií mnohdy dodržován a způsobuje při mezinárodní komunikaci problémy především v oblasti jurisdikce.

3.4 Textové žánry

Znát žánr (a zároveň tak i cílovou funkci) textu je pro zvolení správné metody převodu VJ důležitější, než znát podrobnosti o původu textu a jeho autorovi. Text přeložený s cílem uveřejnění v odborném časopise pro úzký okruh specialistů se může v jednotlivostech do značné míry lišit od překladu mířícího na širokou veřejnost za účelem reklamy.

V následujícím přehledu jsou uvedeny nejčastější typy textů a hlavní principy převodu proprií v těchto textech.

- **Umělecké texty** – na rozdíl od většiny jiných typů textů u nich může být žádoucí zachování obsahové (případně efonické) stránky propria, což však platí většinou pouze u tzv. nomen omen – mluvících jmen a toponym podobného typu. Celkově vzhledem k povaze žánru je využívána nejširší paleta překladových a onymických transformací, přičemž identifikační funkce propria zde nehraje tak velkou roli. Formální podobu VJ je možné upravovat ve větší míře, zvláště když to vyžaduje zachování estetické hodnoty, která je zde důležitější než v jiných typech textů.
- **Publicistické texty** – důležitá je jak identifikační funkce proprií (metody umožňující dohledatelnost původního výrazu, např. transkripce), tak funkce nominační a charakterizační, což vyžaduje užití metod zaměřených na význam (kalk). Protože současné zachování obou těchto funkcí není možné, často jsou voleny metody kompromisní (zdvojený převod, rozšíření informačního základu). V těchto textech je stejně jako v beletrii důležitá snadná čitelnost a zapojení VJ do textu, metody zaměřené na zachování vnější formy (transkripce, transplantace) jsou proto často doplněny metodami adaptačními (přizpůsobení sufixů přijímajícímu jazyku).

- **Reklamní texty** – nejdůležitější je u nich estetická funkce, VJ proto může být od základu změněno, pokud to okolnosti vyžadují. V ostatních případech se VJ neodůvodněně nemění, nejvhodnější bývá metoda transkripce s adaptací či kalk.
- **Texty pro cestovní ruch a informační texty** – u těchto textů je většinou důležité zachování všech tří rovin (obsahová, grafická i zvuková podoba), mnohdy se proto volí kombinované metody převodu (rozšíření) či zdvojený převod (např. transkripce s uvedením překladu v závorce).
- **Odborné a akademické texty** – velmi důležitá bývá dohledatelnost, proto se volí metody zaměřené na vnější formu (transkripce a především transliterace).
- **Osobní doklady a katalogizace** – identifikace jedince či díla je natolik důležitá, že jedinou vhodnou je metoda zaměřená na vnější grafickou formu, tedy transliterace.